

คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการ
นำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ
และการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง
จังหวัดสกลนคร

A VALUE OF LOCAL A STAND CULTURE IDENTITY AND ADAPTATION
TO MAKE LOCAL PRODUCT FOR ADDING COST IN AND CULTURAL
TOURISM : CASE STUDY OF LOCAL WEAVING GROUP IN
SAKON NAKHON PROVINCE

จินตนา สิ้นโพธิ์ศาล¹

บทคัดย่อ

การวิจัย คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอมือของชุมชนในท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร ที่นำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจอย่างเป็นรูปธรรม 2) ศึกษาแนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนการสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร 3) จัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญทั้ง 4 ประเภทของจังหวัดสกลนครคือ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม กับเครือข่ายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้าน อื่น ๆ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยการเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอมือในเขตจังหวัดสกลนคร ที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นด้านการทอผ้า ด้านวัฒนธรรม และด้านการท่องเที่ยว จำนวน 12 อำเภอ อำเภอละ 1 กลุ่ม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ประกอบการผลิตผ้าทอพื้นเมือง ผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมือง ผู้เคยเป็นช่างทอผ้า ร้านค้าผ้าทอพื้นเมือง เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พัฒนาการ และครู วิเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการ SWOT Analysis (จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส อุปสรรค) โดยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า

¹ นักวิชาการศึกษา สถาบันภาษาศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

1. คุณค่าอัตลักษณ์ผ้าทอมือในจังหวัดสกลนครที่นำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม ของอำเภอโคกศรีสุพรรณ ผ้าไหมมัดหมี่ บ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภออากาศอำนวย ผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้ามัดหมี่ ผ้าคลุมไหล่ บ้านสามัคคี ตำบลสามัคคีพัฒนา อำเภอพรรณานิคม ผ้าฝ้ายย้อมครามสำหรับแต่งกาย ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ กระเป๋า บ้านตอเรือ ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพังโคน ผ้าฝ้ายสำหรับเป็นผ้าแต่งกาย ผ้าพันคอ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าถุง เสื้อพื้นเมืองสำเร็จ ผ้าขาวม้า หมอนอิง ผ้ามาบ กระเป๋าถือสตรี บ้านสงเปลือย ตำบลไฮหย่อง อำเภอกุสุมาลย์ ผ้าฝ้ายใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าขาวม้า ผ้าสบู่ ผ้าพันคอ ผ้าห่ม ผ้าคลุมไหล่ บ้านนาเพียงใหม่ ตำบลนาเพียง อำเภอโพนนาแก้ว ฝ้ายลายมุก บ้านวังปลาเชื่อม ตำบลบ้านโพน อำเภอกุตุบัก ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ ผ้าทอสำหรับแต่งกาย ผ้าคลุมไหล่ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าอเนกประสงค์ บ้านกลาง ตำบลกุดโท อำเภอวานรนิวาส ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมลายสร้างสรรค์ บ้านห้วยหิน ตำบลหนองแวง อำเภอสว่างแดนดิน ผ้าฝ้ายมัดหมี่ ผ้าคลุมไหล่ บ้านพันนา ตำบลพันนา อำเภอคำตากล้า ผ้าฝ้าย สำหรับแต่งกาย ผ้าห่มนวม ผ้าขาวม้า ผ้าย้อมคราม บ้านกุดจาน ตำบลแพต อำเภอวาริชภูมิ ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้างสรรค์ บ้านดอนยาวน้อย ตำบลหนองลาด อำเภอภูพาน ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติและผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้ามัดหมี่ ผ้าพื้นบ้านโคกภูใหม่ ตำบลโคกภู

2. แนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนการสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดสกลนคร แหล่งผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมพื้นเรียบ ผ้าไหมลายสร้างสรรค์ ผ้าไหมย้อมสี ได้แก่ แหล่งทอผ้าไหม อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอวานรนิวาส อำเภอวาริชภูมิ แหล่งผลิตผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ ผ้าฝ้ายย้อมสีเคมี ได้แก่ แหล่งทอผ้าฝ้ายอำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอกุตุบัก อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอคำตากล้า อำเภอภูพาน

3. การจัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญ มี 4 ชนิด คือ (ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม) สามารถจัดทำได้ 2 เส้นทาง คือ ผ้าไหมและผ้าฝ้าย อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอวานรนิวาส อำเภอวาริชภูมิ เป็นแหล่งผลิตผ้าไหม สามารถเดินทางไปศึกษาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุบ้านท่าวัด วัดพระธาตุตุ้ม วัดป่าสุทธาวาส วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร วัดพระธาตุนารายณ์เจงเวง วัดพระธาตุภูเพ็ก วัดถ้ำขาม วัดคำประมง วัดป่าอุดมสมพร วัดพระธาตุศรีมงคล วัดถ้ำพระพุทโธไสยาสน์ อำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอกุตุบัก อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอคำตากล้า อำเภอภูพาน เป็นแหล่งทอผ้าฝ้าย สามารถเดินทางไปศึกษาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมไทลื้อ ถ้ำเสรีไทย ผานางเมิน ลานสาวเอ้ ทางฝีม่าน ถ้ำผาลาย วัดพระธาตุภูเพ็ก วัดถ้ำขาม วัดคำประมง วัดป่าอุดมสมพร ปราสาทบ้านพันนา ผาผักหวาน วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม

คำสำคัญ: คุณค่า, อัตลักษณ์, ผ้าทอ, ผ้าพื้นเมือง, ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น

Abstract

Research of value of local cultural identity and art contributed to apply it into local products for economic and cultural tourism value added of the local textile in Sakon Nakhon province. Case study of this research were assessed by a quality research as follows; 1) the determination of value and identity of local culture and community of local art textile in Sakon Nakhon province, leading to enhance concrete economic and cultural tourism value added; 2) the study of the ways to bring economic value added about an income of their community, producing and promoting local cultural tourism in Sakon Nakhon province; 3) the establishing the ways for cultural study and the important community of local textile tourism. This study classified the local textile in Sakon Nakhon province to four kinds including of silk, cotton, polyester cotton blend, and silk cotton blend which it incorporation with Cultural Tourism Network.

Case study was specifically selected from local people who located in the community of textile groups, in Sakon Nakhon province and the identity of cultural tourism from twelve Amphurs. Each one group from 12 Amphurs was studied by using the study instructions involving in interview, collecting data concerning local trader, designer, weaver, local shops, local personnel administration, developer and teachers. Then, the data were assessed by using SWOT Analysis to evaluate the related factors (i. e. weakness, strength, opportunity and obstacle). The SWOT analysis showed as description analysis and the results exhibited as follows;

1.The identity of textile of each group in Sakon NaKhon province led it to enhance the increasing of concrete economic which in this following case study were classifications; 1) Amphur Khok Sri Supun (Ban Nhong–Khae, Tambon Tong–khob) is identities of Mud–Mee Silk, 2) Amphur Ar–Kad Um Nuay (Ban Samakkee Tambon Samakkee–Pattana) is identities of indigo cotton fabric, Mud–Mee Silk, shawl, 3) Amphur Punnanikhom (Ban Tor Rua Tambon Na hua boa) is identities of indigo cotton fabric, cotton for dress, scarf, shawl, bag; 4) Amphur Pungkon (Ban Songpluay, Tambon Haiyong) is identities of cotton for dress, scarf, tablecloth, shawl, sarong, local clothes, loincloth, backrest pillow, drapery, bag; 5) Amphur Ku Su Mal (Ban Na Peang Mia, Tambon Na Pheang) is specifically of cotton for clothes, loincloth, shawl, scarf, blanket; 6) Amphur Phon Na Kaew (Ban Wang Pla Suam, Tambon Ban Pho) Pearl drill's cotton; 7) Amphur Kud Bak (Ban Klang Tambon Kud Hi) is individually of cotton for dress, shawl, tablecloth, clothes; 8) Amphur Wa Non Ni Was (Ban Huay Hin Tambon Nhong Wang) is identity of Mud–Mee silk, The Creation of silk; 9) Amphur Sawang Dan Din (Ban Pun Na, Tambon Pun Na) is individually of Mud–Mee silk, shawl; 10) Amphur Kham Ta Kla (Ban Kud Jan, Tambon Pad) is specifically of cotton for dress, blanket, loincloth and indigo cotton fabric; 11) Amphur Waris Cha Phum (Ban Don Yow Noy, Tambon Nhong Lad) is individually of The Creation of

Mud–Mee silk and 12) Amphur Phu Pan (Ban Kok Phu Mai, Tambon Kok Phu) is identity of cotton and indigo cotton fabric, Mud–Mee silk and Plain silk.

2. The way to lead local textile products to local community economic added. The increasing of income to producer and enhancement the local cultural tourism in Sakon Nakhon province was evaluated and presented. The results found that the sources of Mud–Mee silk, Plain silk, The Creation of silk and Dyeing Silk with Dye were found in Amphur Kok Sri Su pan, Amphur Wa Norn Ni Vas and Amphur Waris Cha Phum. Source of indigo cotton fabric, 100% cotton and dylon cotton dye from Amphur Arkad Um Nuay, Amphur Pan Na Ni Kom, Amphur Pang Kon, Amphur Ku Su Mal, Amphur Pon Na Kaew, Amphur Kud Bak, Amphur Sawang Dan Din ,Amphur Kam Ta Kla, Amphur Phu Pan.

3. The establishment of the cultural and tourism ways to study the local textile was importantly divided into 4 kinds; silk, cotton, polyester cotton blend and silk cotton blends. This research established for 2 ways, there are 1) the way for study silk and 2) the ways for study cotton. Amphur Kok Sri Supan, Amphur Wa Norn Ni Vas and Amphur Waris Cha Phum are source of silk, these source of cultural textile clothes can be used to study cultural tourism and historic site (ancient monument), Ban Tha Wad Antiques, Pra That Dum Temple, Wad Pha Sutha Was, Pra That Cheng Chum Worawiharn Temple, Pra That Na Ray Jang Vang Temple, Pra Phud Si Yard Temple. Amphur Ar Kas Um Nuay, Amphur Punnanikhom, Amphur Pang Kon, Amphur Ku Su Mal, Amphur Pon Na Kaew, Amphur Kud Bak, Amphur Sawang Dan Din ,Amphur Kam Ta Kla, Amphur Phu Pan is source of cotton which can be used to study cultural tourism at Thai–Zo art and cultural centre, Seri Thai Cave, Pha Nang Mern, Lan, Lan Sao E, Tang Pee Phan, Pha Lai Cave, Pha That Phu Phek Temple, Tam Kham Temple, Kham Pra Mong Temple, Wat Pah Udomsomporn, Pra Sat Ban Pan Na, Phak Whan Cliff and A–Phai–Dam Rong Tham Temple.

This study valuable to enhance economic value added of local products and promotes the ways of source of identity culture and art, including of operation of cultural tourism places by using the specifically local textile ways. This research has therefore proposed towards ensuring that visitors understand the history, significance and the faith that result in creating an understanding of the local identity culture, importance and beliefs behind these aspect that have been in existence for so long. This can be an entertaining way for tourists to learn more about the place and giving them a lasting impression on the cultural tourism places in the future.

Keyword : Value, Identity Fabric, Indigenous Textile, Local Product

บทนำ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้เป็นหนึ่งในทิศทางการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) ซึ่งกำหนดขึ้นบนพื้นฐานการเสริมสร้างทุนของประเทศทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มุ่งพัฒนาคนไทยให้มีคุณธรรมความรู้พื้นฐานที่เข้มแข็ง มีทักษะชีวิต พัฒนาสมรรถนะ ทักษะของกำลังแรงงานให้สอดคล้องกับความต้องการพร้อมก้าวไปสู่โลกของการทำงานและการแข่งขันอย่างมีคุณภาพ สร้างและพัฒนาคนที่เป็นเลิศโดยเฉพาะในการสร้างนวัตกรรมและองค์ความรู้ ส่งเสริมให้คนไทยเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต จัดการองค์ความรู้ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้สมัยใหม่ตั้งแต่ระดับชุมชนถึงระดับประเทศ สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2552 : ออนไลน์)

ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการส่งเสริมต่อยอด สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลายาวนานพร้อม ๆ กับการตั้งถิ่นฐานรกรากของเผ่าไทยซึ่งปรากฏให้เห็นได้ในรูปของมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นจิตวิญญาณและผลงานที่สามารถมองเห็นได้และส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรมเหล่านั้นคือศิลปะและวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549 :13) ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของผลิตภัณฑ์ทางศิลปหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและวิถีความเป็นอยู่ของคนในแต่ละท้องถิ่น(กระทรวงศึกษาธิการ.2529 : 8) ทั้งที่เป็นเครื่องนุ่งห่มที่เป็นสิ่งทอ เครื่องใช้ที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา เครื่องใช้ที่เป็นโลหะทั้งเครื่องหิน เครื่องทอง เครื่องทองลงหิน เครื่องเงิน เครื่องใช้ที่เป็นไม้เช่นเครื่องแกะสลักและเครื่องจักสานรวมทั้งผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ของท้องถิ่นที่กระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของแต่ละประเทศ โดยที่ศิลปหัตถกรรมเหล่านั้นได้ส่งสมคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมความเป็นท้องถิ่นและความเป็นชาติไทยไว้พร้อมที่จะได้รับการสืบทอดและปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต (การทองเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2532:13)ของมนุษย์และสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2535 : 29)

ปัจจุบันกระแสโลกาภิวัตน์และความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ส่งผลให้การสืบสานทางวัฒนธรรมในภาพรวมขาดความสมดุลระหว่างวัฒนธรรมสากลและวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมที่อ่อนแอจะค่อย ๆ ถูกกลืนกลายด้วยวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่า วัฒนธรรมไทยซึ่งยอมรับว่ายังมีความเข้มแข็งไม่เพียงพอประกอบกับความเชื่อในการยอมรับความทันสมัยที่ยังไม่ถูกต้องของคนไทยส่วนใหญ่ส่งผลให้การพัฒนาประเทศไทยขาดความต่อเนื่องในกระบวนการพัฒนา จะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาที่เปลี่ยนแปลงแนวคิดจากความทันสมัยที่เน้นเฉพาะเศรษฐกิจเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับสังคม การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาแบบองค์รวมสู่การพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงมาโดยลำดับ จุดอ่อนของการพัฒนาที่ผ่านมาที่สำคัญคือไม่ได้การพัฒนาที่ตามจุดแข็งของประเทศหรือไม่ได้พัฒนามบนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของประเทศและท้องถิ่นอย่างแท้จริง มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นทุนทางสังคมจึงยัง

ไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและนำมาใช้เป็นจุดแข็งในการพัฒนาอย่างแท้จริงปัจจุบันการพัฒนาจึงมุ่งเน้นการพัฒนาโดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมมากขึ้น

จังหวัดสกลนคร เป็นจังหวัดหนึ่งในแอ่งสกลนคร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 18 อำเภอจากประวัติการตั้งชุมชนของจังหวัดสกลนครจะพบว่ามีการประกอบไปด้วยชนเผ่าต่าง ๆ ถึง 6 ชชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มไทย – ลาว กลุ่มภูไท หรือกลุ่มผู้ไทย กลุ่มไทยย้อหรือญ้อ กลุ่มไทยไล่หรือกะไซ่ กลุ่มไทยโย้ย กลุ่มไทยกะเลิง (สุรัตน์ วรวงค์รัตน์, 2541 : 1) กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้อาศัยกระจุกกระจายอยู่ตามพื้นที่อำเภอต่างๆ มีวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีคล้ายคลึงกัน ยึดมั่นในฮีตสิบสอง คองสิบสี่ และมีสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอีกหลายด้าน อาทิ การศึกษาธรรมชาติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การศึกษาผ้าคราม อำเภอพรรณานิคม อำเภออากาศอำนวย การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ (ผู้ไท อำเภอวาริชภูมิ ญ้อ อำเภอเมือง ไส้ อำเภอกุสุมาลย์ กะเลิง อำเภอกุดบาก โย้ย อำเภออากาศอำนวย ไทลาว อำเภอสว่างแดนดิน) ที่มีอัตลักษณ์เฉพาะชาติพันธุ์หรือเส้นทางการนมัสการสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เกจิอาจารย์ เช่น พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่น หลวงปู่หลุยส์ หลวงปู่ฝั้น หลวงปู่เทศก์ หลวงปู่วัน เป็นต้น

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เมื่อว่างเว้นจากอาชีพทำนาตามฤดูกาลราษฎรของกลุ่มชาติพันธุ์ เหล่านี้จะนิยมทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน นั่นคือการทอผ้าหรือผ้าทอมือเพื่อใช้ในครัวเรือน การทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสกลนครเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน โดยวิธีบอก ทำให้ดูและปฏิบัติด้วยตนเอง กระบวนการผลิต รูปแบบลวดลายมาจากบรรพบุรุษที่มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะ ผลิตภัณฑ์ผ้าทอเหล่านี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว แขกผู้มาซื้อหาเป็นของฝาก ของที่ระลึก จนได้รับการสนับสนุนส่งเสริมการผลิตจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

จากการศึกษาความเป็นมาของแหล่งผลิตผ้าทอมือในจังหวัดสกลนคร พบว่ามีแหล่งผ้าทอมือกระจุกกระจายอยู่ทั่วไปในทุกอำเภอในเขตจังหวัดสกลนครถึง 34 กลุ่ม (ฐิติรัตน์ เหมขันธ์ฐิติ, 2542 : 88) แต่ที่เป็นแหล่งผลิตรวมตัวกันเป็นกลุ่มสตรีทอผ้า มีการบริหารจัดการกลุ่มที่เข้มแข็งมีอยู่ 12 อำเภอด้วยกัน คือ สว่างแดนดิน วานรนิวาส อากาศอำนวย คำตากล้าพังโคน วาริชภูมิ พรรณานิคม กุดบาก ภูพาน โคกศรีสุพรรณ โพนนาแก้ว กุสุมาลย์ ซึ่งแหล่งผลิตผ้าทอมือเหล่านี้จะผลิตผ้าทอมือ 4 ชนิด 11 ลวดลาย ได้แก่ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมไหม และผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์เป็นส่วนมาก แต่เดิมชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในจังหวัดสกลนครจะทอผ้าเพื่อใช้เป็นผ้าชิ้น ผ้าขาวม้า ผ้าหม่นวม ผ้าพาดไหล่ แต่ในปัจจุบันได้รับการส่งเสริมให้กลุ่มผลิตผ้าทอมือเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่หลากหลายรูปแบบขึ้น เช่น ผ้าไหมใยสังเคราะห์ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าพันคอ เสื้อลำเรือรูป กระเป๋ายาม ของใส่ปากกา ของใส่โทรศัพท์ หมอนขวาน หมอนข้าง เป็นต้น

การที่ผ้าทอมือในสกลนครเป็นเพียงผลิตผลที่ราษฎรทำในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวหรือว่างจากงานอาชีพหลัก จึงส่งผลให้จำนวนปริมาณน้อยและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ยังไม่ได้มาตรฐานสืบเนื่องมาจากราษฎรผลิตเพียงใช้เองในครัวเรือนเท่านั้น และยังไม่มีมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าให้ลูกหลานสืบทอด ซึ่งอาจทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวสูญหายไป แต่อย่างไรก็ตามในบางอำเภอก็พบว่ามีกรรวมกลุ่มสตรีทอผ้าขึ้นโดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีการบริหารจัดการกลุ่มในรูปแบบคณะกรรมการในการ

ดูแลประโยชน์ให้กลุ่มสมาชิกแต่ก็ยังประสบปัญหาในการดำเนินงานของกลุ่ม เช่น ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน ปัญหาการขาดทักษะการออกแบบลวดลายผลิตภัณฑ์ขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และแหล่งวัตถุดิบห่างไกลกับแหล่งผลิต ขาดการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

วัตถุประสงค์

การวิจัยคุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง จังหวัดสกลนคร มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

1. เพื่อค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอมือของชุมชนในท้องถิ่น จังหวัดสกลนครที่นำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม
2. เพื่อศึกษาถึงแนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน การสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร
3. เพื่อจัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญทั้ง 4 ประเภทของ จังหวัดสกลนคร (ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม) กับเครือข่ายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องคุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง จังหวัดสกลนคร ในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีความสำคัญต่อการวิจัยทางวัฒนธรรม (ทรงคุณ จันทจร. 2549 : 5) คือ เป็นงานวิจัยประเภทหนึ่งของการจำแนกประเภทของการวิจัยตามความรู้สึกของข้อมูล โดยทำการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อศึกษาสภาพบริบทของชุมชนหมู่บ้าน ความเป็นมาและองค์ความรู้ตลอดจนสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการของการผลิตผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นผ้าทอพื้นเมือง ในเขตจังหวัดสกลนครและศึกษาหาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมท้องถิ่นผ้าทอพื้นเมืองเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้เข้าศึกษาชุมชนเพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Document) และข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) ได้แก่ ข้อมูลจากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (Focus Groups) และข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) โดยนำข้อมูลเหล่านั้นมาทำการศึกษาวิเคราะห์และนำเสนอผลการวิเคราะห์แบบพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอน โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1.ขอบเขตการวิจัย

1.1 ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาการพัฒนาคุณค่าอัตลักษณ์ของท้องถิ่น จากทั้งสิ้น 18 อำเภอ ในจังหวัดสกลนคร โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

1.2 ขอบเขตด้านพื้นที่เป้าหมาย อำเภอที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นด้านการทอผ้า ด้านวัฒนธรรม และด้านการท่องเที่ยว จำนวน 12 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอกุดบาก อำเภอวานรนิวาส อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอดำตาล อำเภอวาริชภูมิ อำเภอภูพาน

1.3 ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย การระดมความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ นักวิจัย พัฒนาการ นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และชาวบ้าน เพื่อการพัฒนาแนวทางการเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์และสามารถเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวในท้องถิ่นอย่างบูรณาการ ดังนี้

- ศึกษาคุณค่าอัตลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ประเภทผ้าทอมือของชุมชนในท้องถิ่น จังหวัดสกลนคร ที่นำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม
- ศึกษาแนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน การสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร
- ศึกษาการจัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยว ด้านผ้าพื้นเมืองทั้ง 4 ประเภทของ จังหวัดสกลนคร (ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม) กับเครือข่ายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ
- เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ เสนอผลการศึกษาแนวทางการพัฒนาต่อสาธารณะเพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวางแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาต่อไป

1.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา กระบวนการในการดำเนินงานเก็บรวบรวมข้อมูลและจัดกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)

มกราคม – กุมภาพันธ์ 2552 (รวมระยะเวลา 2 เดือน)

-ขั้นที่ 1 ระยะเวลาเตรียมการ/สำรวจข้อมูลพื้นฐาน สำรวจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสกลนคร ในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมและวัฒนธรรมจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีนาคม – มิถุนายน 2552 (รวมระยะเวลา 4 เดือน)

-ขั้นที่ 2 ระยะเวลาอบรมเรียน / ค้นหารูปแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือของชุมชน เป็นขั้นตอนวิเคราะห์ ค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ของผ้าทอมือ ประเภทต่าง ๆ ของแหล่งผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือในจังหวัดสกลนคร แยกตามแหล่งการผลิต ตลอดจนวางแผนการดำเนินการลงพื้นที่เพื่อค้นหาแนวทางการนำผ้าทอมือมาออกแบบลวดลายผลิตภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

กรกฎาคม – ตุลาคม 2552 (รวมระยะเวลา 4 เดือน)

-ขั้นที่ 3 ระบุใช้กระบวนการเรียนรู้และเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นเก็บข้อมูลภาคสนามโดยนักวิจัยลงพื้นที่เป้าหมาย เพื่อดำเนินการเก็บข้อมูลจากการสังเกต สอบถาม สัมภาษณ์ จัดประชุมชี้แจง และสนทนากลุ่มย่อย มีประเด็นการเก็บข้อมูล 3 ประเด็น 1) ค้นหาอัตลักษณ์ของผ้าทอมือในแต่ละแหล่งการผลิต ทั้ง 12 อำเภอ เป้าหมายพิจารณาผ้าทอมือแต่ละชนิดที่จะนำมาต่อยอดเพื่อส่งเสริมรายได้ และการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม โดยใช้กระบวนการ SWOT Analysis 2) แนวทางในการนำผ้ามาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย โดยใช้เทคนิคกระบวนการ SWOT Analysis จัดประชุมชี้แจง สนทนากลุ่มย่อย มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ชุมชน เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม 3) จัดทำแผนที่เส้นทางการศึกษาวัฒนธรรม 4 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางผ้าไหม เส้นทางผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ เส้นทางผ้าฝ้าย และเส้นทางผ้าฝ้ายผสมไหม ที่สามารถดำเนินการควบคู่กับการเชื่อมโยงเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมด้านต่างๆ ได้อย่างกลมกลืนเหมาะสมและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

พฤศจิกายน – ธันวาคม 2552 (รวมระยะเวลา 2 เดือน)

-ขั้นที่ 4 การสรุปบทเรียน ประชุมเพื่อสรุปบทเรียนร่วมกันระหว่างทีมวิจัย กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและกลุ่มสตรีทอผ้าชนิดต่าง ๆ ในแต่ละแหล่งผลิต ตลอดจนกลุ่มเป้าหมาย และตรวจสอบผล สรุปและจัดทำรายงานผลการวิจัย

การดำเนินการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ ประกอบด้วย

1.1 แบบสำรวจ (Survey) เพื่อเก็บข้อมูลบริบทของตำบลและชุมชนหมู่บ้าน

1.2 แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อสัมภาษณ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้ผลิต และกลุ่มทั่วไปเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการของการผลิตผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมือง

1.3 แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) เพื่อเป็นแนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) ในการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้เกี่ยวกับบริบทของตำบลและชุมชนหมู่บ้าน ความเป็นมา และองค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมือง

1.4 แบบสังเกต (Observation) เป็นแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เพื่อใช้กับกลุ่มทุกกลุ่มและทุกขั้นตอน

1.5 การสนทนากลุ่ม (Focus Groups Guideline) เพื่อศึกษาถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส (ในการพัฒนา) และอุปสรรค (ภัยคุกคามหรือความเสี่ยง) ในการผลิตผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมืองของแต่ละกลุ่ม โดยกำหนดกลุ่มสนทนาอยู่ระหว่าง 10 คน ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิต จำนวน 12 กลุ่ม และกลุ่มทั่วไป จำนวน 3 กลุ่ม

1.6 การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop Guideline) เพื่อศึกษาหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยกำหนดการประชุมทั้ง 12 กลุ่ม/อำเภอ กลุ่มละ 1 ครั้ง เมื่อศึกษาครบทั้ง 12 กลุ่ม/อำเภอ แล้วจะได้ทำการสรุปโดยสังเคราะห์ข้อมูลสำหรับเป็นแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมืองเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดสกลนคร พร้อมทั้งจัดทำแผนที่เส้นทางการศึกษาวัฒนธรรม 4 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางผ้าไหม เส้นทางผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ เส้นทางผ้าฝ้าย และเส้นทางผ้าฝ้ายผสมไหม และใช้เป็นกรอบโดยเชิญตัวแทนที่เป็นแกนนำและต้นแบบการผลิตผ้าทอมือชนิดต่าง ๆ นักวิจัย พัฒนาการ นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้าน เพื่อร่วมพิจารณาศึกษาหาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมืองเพื่อมุ่งสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม และแผนที่เส้นทางการศึกษาวัฒนธรรม 4 เส้นทาง เส้นทางผ้าไหม เส้นทางผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ เส้นทางผ้าฝ้าย และเส้นทางผ้าฝ้ายผสมไหม

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยยึดหลักข้อมูลที่มีลักษณะสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัย สามารถตอบคำถามของการวิจัยได้ตามที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการศึกษาจากเอกสารที่มีการบันทึกเอาไว้หรือที่มีการศึกษาไว้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย ดังนี้

- 2.1.1 นโยบายการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา
- 2.1.2 วัฒนธรรม ศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.1.3 การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
- 2.1.4 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2.1.5 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมจังหวัดสกลนคร
- 2.1.6 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
- 2.1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลโดยการสำรวจ (Survey) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) คือการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) การสนทนากลุ่ม (Focus Groups Discussion) และการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) โดยดำเนินการดังนี้

- 2.2.1 ใช้เทคนิคการสำรวจบริบทของตำบลและชุมชนหมู่บ้าน
- 2.2.2 ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับกลุ่มผู้ผลิตและกลุ่มทั่วไป
- 2.2.3 ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้างกับกลุ่มผู้รู้
- 2.2.4 ใช้เทคนิคการสังเกต แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมกับกลุ่มตัวอย่างทุกกลุ่ม ซึ่งเป็นการสังเกตสภาพทั่วไปในชุมชน วิธีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณีและเหตุการณ์

ทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา นอกจากนี้ผู้วิจัยต้องเข้าร่วมกิจกรรมกับคนในชุมชนและเข้าร่วมเรียนรู้ลงมือทำการทอผ้าและเรียนรู้เทคนิควิธีการทำจาก ผู้มีประสบการณ์ในการทอผ้าในชุมชนด้วย

2.2.5 ใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มโดยกำหนดกลุ่มสนทนาอยู่ระหว่าง 10 คน เพื่อศึกษาจุดแข็งและจุดอ่อนที่เป็นปัจจัยภายในโอกาส (ในการพัฒนา) และอุปสรรค (ภัยคุกคามหรือความเสี่ยง) ซึ่งปัจจัยภายนอกของแต่ละชุมชนในการผลิตผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมือง

2.2.6 ใช้การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อระดมความคิดจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตจากตัวแทนที่เป็นแกนนำและต้นแบบการผลิตผ้าทอมือชนิดต่าง ๆ นักวิจัย พัฒนาการ นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และชาวบ้าน เพื่อหาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านผ้าพื้นเมืองเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมต่อไป

2.3 การจัดการกระทำและวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ได้แก่ การแสวงหาความเชื่อถือได้ของข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกัน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2546:3 33) ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า ดังนี้

2.3.1. ด้านข้อมูล

2.3.1.1 ด้านสถานที่ ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันที่มาจากแหล่งต่างกันได้แก่ หมู่บ้านหรือชุมชนในแต่ละพื้นที่ เป็นต้น

2.3.1.2 ด้านบุคคล ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันจากบุคคลหลายคน ได้แก่ แกนนำและต้นแบบการผลิตผ้าทอมือชนิดต่าง ๆ นักวิจัย พัฒนาการ นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และชาวบ้าน เป็นต้น เพื่อตรวจสอบว่าเป็นข้อมูลที่ได้ตรงกันหรือไม่

2.3.2 ด้านทฤษฎี ได้ใช้ทฤษฎีที่กล่าวอ้างอิงไว้ในบทที่ 2 เป็นเครื่องตรวจสอบ

2.3.3 ด้านผู้วิจัย ใช้ข้อมูลจากผู้วิจัยหลายคนที่วิจัยเรื่องเดียวกันหรือใกล้เคียงกันมาตรวจสอบว่าได้ข้อมูลกับผลการวิจัยตรงกันหรือไม่

2.3.4 การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

2.3.4.1 ข้อมูลที่ได้จากเอกสารทำการวิเคราะห์ โดยวิธีการ Method of Agreement ซึ่งประกอบ ด้วยการตรวจสอบความถูกต้อง เชื่อถือได้ในเชิงแนวคิด ทฤษฎี ซึ่งพิจารณาจากเอกสารที่เป็นเรื่องเดียวกันจากหลาย ๆ แหล่ง หากข้อมูลตรงกันก็ถือว่ายอมรับความเชื่อถือได้และนำมาอ้างอิง

2.3.4.2 ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามที่เก็บรวบรวมได้จากเครื่องมือทุกประเภทนำมาจำแนกข้อมูล (Typology Analysis) ออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา

2.3.4.3 วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่ตั้งไว้ โดยการใช่วิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) อธิบายผลโดยวิธีพรรณนา

2.4 การนำเสนอผลการวิจัย นำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยนำเสนอในบทที่ 4

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาเพื่อค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอมือของชุมชนในท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร ที่นำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม

จังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่มีอารยธรรมเก่าแก่และมีชนกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมและประเพณีที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ศิลปวัฒนธรรมเป็นตัวบ่งบอกถึงคติ ความเชื่อ พิธีกรรม ค่านิยม ศาสนา และรูปแบบการดำเนินชีวิต ตลอดจนการประกอบอาชีพของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี สาเหตุที่จังหวัดสกลนครมีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณีส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจากเป็นศูนย์รวมของประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศใกล้เคียง ก่อให้เกิดการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมประเพณีระหว่างกัน ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าจังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายของชนกลุ่มชาติพันธุ์ มีผลทำให้ศิลปวัฒนธรรมมีความแตกต่างจากภูมิภาคอื่น โดยสังเกตได้จากวัฒนธรรมที่ดั่งามของชาวสกลนครผ่านทางประเพณีต่าง ๆ ที่จัดขึ้น ทำให้สามารถถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ศิลปวัฒนธรรมของชาวจังหวัดสกลนครมีพัฒนามาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่ค้นพบล้วนแสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของชาวสกลนครรู้จักการใช้งานศิลปะพวกภาพและสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นตัวสื่อความหมายมาเป็นเวลานานที่ยังคงบอกเรื่องราวการดำเนินชีวิตของบรรพบุรุษของชุมชนชาวสกลนครในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี การค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง จังหวัดสกลนคร ด้วยวิธีการสอบถามข้อมูลเบื้องต้นและการตรวจสอบข้อมูลกับพัฒนาชุมชนอำเภอแต่ละอำเภอและพัฒนาชุมชนจังหวัดสกลนคร ซึ่งผลการดำเนินการศึกษาทำให้ทราบว่า จังหวัดสกลนครมีผลิตภัณฑ์ทางด้านศิลปหัตถกรรมที่หลากหลาย มีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละอำเภอ บางผลิตภัณฑ์มีความโดดเด่นคล้ายคลึงกันมาก จึงสามารถแยกประเภทของผลิตภัณฑ์พื้นบ้านของจังหวัดสกลนครที่มีเอกลักษณ์เฉพาะได้เป็น 2 ประเภท ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม และ ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้าย อัตลักษณ์ผ้าไหมจังหวัดสกลนคร คือ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมโสร่ง ผ้าไหมลายเกล็ดเต่า ผ้าไหมลายสร้างสรรค์ ถือเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีความวิจิตร ประณีต ดงาม ทำให้ผ้าไหมของชาวจังหวัดสกลนครมีชื่อเสียงในระดับสากล สามารถเพิ่มมูลค่าโดยการออกแบบลวดลายให้มีความหลากหลายผสมผสานระหว่างลายเก่ากับลายใหม่ หรือนำลายเก่าที่มีมาแต่เดิมหลายลายทอสลับบัน ก่อให้เกิดลายใหม่ขึ้น นำผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมาออกแบบตัดเย็บเป็นชุดหรือแปรรูปเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน หรือเครื่องนุ่งห่ม และมีกล่องใส่ผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม อัตลักษณ์ผ้าฝ้ายจังหวัดสกลนคร คือ ผ้าฝ้ายมัดหมี่ ย้อมคราม ผ้าสไบย้อมคราม ผ้าฝ้ายมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติ ผ้าฝ้ายมัดหมี่ย้อมสีเคมี ผ้าพื้น ผ้าคลุมไหล่ ผ้าพันคอ ผ้าขาวม้า กระเป๋า กางเกงผ้า ผ้าลายมุก สามารถเพิ่มมูลค่าโดยการแปรรูปผลิตภัณฑ์เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องนุ่งห่ม ให้มีความหลากหลายนำมาจำหน่ายในระดับครัวเรือน ระดับ

อุตสาหกรรม ท้องถิ่น ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ระดับสากล และมีกลองใส่ผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม

2. เพื่อศึกษาถึงแนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน การสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร

ในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทต่างๆ ในจังหวัดสกลนครประกอบด้วย ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมมัดหมี่ข้อ ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้างสรรค์ ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าไหมพื้นเรียบ ผ้าไหมลายลูกแก้ว ผ้าฝ้ายมัดหมี่ ผ้าฝ้ายพื้น ผ้าฝ้ายลายมุก ซึ่งผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในกลุ่มเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นผลิตภัณฑ์แบบดั้งเดิมที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษและได้รับการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ตามการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนชาวสกลนครมากขึ้น โดยแนวทางในการเพิ่มศักยภาพเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นอยู่กับการแนะนำในการเลือกใช้วัสดุหรือวัตถุดิบที่มีคุณภาพในการผลิต สนับสนุนด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความสวยงามสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายและทันสมัย พยายามลดต้นทุนในการผลิตด้วยการเลือกใช้วัสดุและวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นโดยที่ไม่ทำให้คุณภาพของผลิตภัณฑ์ลดลง มีการส่งเสริมอาชีพให้กับคนรุ่นหลังเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาในท้องถิ่นไม่ให้เกิดสูญหาย ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีศูนย์สาธิตและจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ภายในชุมชน ตลอดจนมีการส่งเสริมด้านการตลาดของผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นซึ่งจะทำให้ศิลปะ หัตถกรรมต่างๆ มีศักยภาพ สามารถผลิตเป็นสินค้าในเชิงธุรกิจได้ตามความต้องการทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

แหล่งการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าได้แก่

-แหล่งผลิตผ้าไหม ในพื้นที่ อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอนารินวาส อำเภอวาริชภูมิ

-แหล่งผลิตผ้าฝ้าย ในพื้นที่ อำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน

อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอกุดบาก อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอคำตากล้า อำเภอภูพาน

3. เพื่อจัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญทั้ง 4 ประเภทของจังหวัดสกลนคร (ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม)

จากการวิเคราะห์ผลการศึกษากำหนดเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองในจังหวัดสกลนคร ตามเส้นทางผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม พบว่าจังหวัดสกลนคร มีการทอผ้า 2 ชนิด คือ ผ้าไหม และ ผ้าฝ้าย ส่วนผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ และผ้าฝ้ายผสมไหม นั้น ชาวจังหวัดสกลนครไม่นิยมทอ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเสนอผลการวิจัยการจัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญของจังหวัดสกลนคร ได้ 2 เส้นทาง คือ เส้นทางผ้าไหม และเส้นทางผ้าฝ้าย

เส้นทางที่ 1 เส้นทางผ้าไหม แหล่งผลิตผ้าไหม ได้แก่ อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอนารินวาส อำเภอวาริชภูมิ สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้ตามแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมของจังหวัดสกลนคร ดังนี้

1. แหล่งศิลปกรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุบ้านท่าวัด ที่ตั้ง บ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

2. วัดพระธาตุคุ่ม ที่ตั้ง ถนน โอ.ที.ยู. บ้านธาตุคุ่ม หมู่ 11 ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

3. วัดป่าสุทธาวาส ที่ตั้ง ถนนสุขเกษม ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

4. วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร ที่ตั้งถนนเจริญเมือง ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

5. วัดพระธาตุนารายณ์เจงเวง ที่ตั้ง ถนนนิตโย บ้านธาตุนาเวง หมู่ 11 ตำบลธาตุนาเวง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

6. แหล่งศิลปกรรมวัดพระธาตุภูเพ็ก ที่ตั้ง บ้านภูเพ็ก หมู่ 7 ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

7. แหล่งศิลปกรรมวัดถ้ำขาม ที่ตั้ง บ้านคำข่า หมู่ 4 ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

8. วัดคำประมง ที่ตั้ง บ้านคำประมง หมู่ 4 ตำบลสว่าง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

9. แหล่งศิลปกรรมวัดป่าอุดมสมพร ที่ตั้ง บ้านหัวช้าง หมู่ 4 ตำบลพรรณนา อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

10. แหล่งศิลปกรรมวัดพระธาตุศรีมงคล ที่ตั้ง บ้านธาตุ หมู่ 3 ตำบลวาริชภูมิ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

11. แหล่งศิลปกรรมวัดถ้ำพระพุทไธยาสน์ ที่ตั้ง บ้านโคกตาตทอง หมู่ 5 ตำบลค้อเขียว อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

เส้นทางที่ 2 เส้นทางผ้าฝ้าย แหล่งผลิตผ้าฝ้าย ได้แก่ อำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอกุดบาก อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอคำตากล้า อำเภอภูพาน สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้ตามแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของจังหวัดสกลนคร ดังนี้

1. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมไทลื้อ ที่ตั้ง บ้านกุสุมาลย์ หมู่ที่ 1 ตำบลกุสุมาลย์ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

2. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นถ้ำเสรีไทย ที่ตั้ง ถนนสกลนคร-กาฬสินธุ์ บ้านลาดกระเซอ หมู่ 12 ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

3. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นผานางเมิน ลานสาวเอ้ ที่ตั้ง ถนนสกล-กาฬสินธุ์ บ้านลาดกระเซอ หมู่ 12 ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

4. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นทางฝิ่ฟ่าน ที่ตั้ง ถนนสกล-กาฬสินธุ์ บ้านลาดกระเซอ หมู่ 12 ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

5. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นรอยสลักผาสามพันปี ที่ภูผายล (ถ้ำผายล) ที่ตั้ง บ้านนาผาง หมู่ 4 ตำบลกปลาชีว อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร

6. แหล่งศิลปกรรมวัดพระธาตุภูเพ็ก ที่ตั้ง บ้านภูเพ็ก หมู่ 7 ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

7. แหล่งศิลปกรรมวัดถ้ำขาม ที่ตั้ง บ้านคำข่า หมู่ 4 ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
8. วัดคำประมง ที่ตั้ง บ้านคำประมง หมู่ 4 ตำบลสว่าง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
9. แหล่งศิลปกรรมวัดป่าอุดมสมพร ที่ตั้ง บ้านหัวช้าง หมู่ 4 ตำบลพรรณา อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
10. แหล่งศิลปกรรมปราสาทบ้านพันนา ที่ตั้ง ถนนนิตโย บ้านพันนา หมู่ 1 ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
11. แหล่งศิลปะกรรมท้องถิ่นผาผักหวาน ที่ตั้ง บ้านภูตะคาม ตำบลท่าศิลา อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร
12. แหล่งศิลปกรรมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) ที่ตั้ง บ้านท่าวัด หมู่ 1 ตำบลประทุมวาปี อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยที่กล่าวมานั้นทำให้เห็นว่าจังหวัดสกลนคร เป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลกที่อุดมไปด้วยศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศไทย โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายชาติพันธุ์ ทำให้มีความโดดเด่นของศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร มีรูปแบบและเอกลักษณ์ที่โดดเด่น มุ่งกระบวนการผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันเป็นหลักเน้นประโยชน์ใช้สอยมากกว่าความสวยงาม มีรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่เรียบง่ายลักษณะผลิตภัณฑ์ของแต่ละอำเภอจะมีความแตกต่างกัน ในสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนปัจจุบัน ผลิตภัณฑ์ทางด้านศิลปหัตถกรรมเริ่มลดน้อยลงเนื่องจากค่านิยมและความนิยมในการใช้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นลดลง มีการผลิตแล้วแต่จำหน่ายทางการตลาดไม่ได้ ช่างฝีมือและผู้ชำนาญในงานศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภท ที่สำคัญไม่มีผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ขาดแคลนวัสดุหรือวัตถุดิบและทรัพยากรที่ใช้ในการผลิต ซึ่งปัญหาต่างๆ เหล่านี้อาจทำให้งานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นของจังหวัดสกลนครสูญหายไปในระยะเวลายาวนาน เพื่อเป็นการรักษาและอนุรักษ์คุณค่าอัตลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร จึงขอเสนอแนะแนวทางต่างๆ ดังนี้

สำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผลงานของช่างฝีมือ ผู้ชำนาญในงานศิลปหัตถกรรมประเภทผ้าไหมและผ้าฝ้าย ในแต่ละชุมชนหรืออำเภอ เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริม สนับสนุนและเผยแพร่การสืบสานงานศิลปหัตถกรรมดังกล่าวไม่ให้สูญหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน และควรศึกษาวิจัยทางด้านภูมิปัญญาพื้นบ้านและเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นในแขนงต่างๆ ของจังหวัดสกลนครเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการพัฒนาทรัพยากรเพื่อเพิ่มศักยภาพกระบวนการผลิต และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นและชุมชนอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ.(2529). **หัตถกรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์การศาสนา.
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ศิลปหัตถกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2532.
จิตรีรัตน์ เหมษ์จิตติ. **แหล่งผ้าทอมือจังหวัดสกลนคร**. รายงานผลการวิจัย สำนัก
ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร,2542.
ทรงคุณ จันทจร. (2549). **การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม**. กาลสินธุ์ : ประสานการพิมพ์.
วิบูลย์ ลีสุวรรณ.(2535). **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
สุภางศ์ จันทวานิช. (2546). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
สุรัตน์ วราภรณ์. (2541). **การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จังหวัดสกลนคร**. สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบัน
ราชภัฏสกลนคร.
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี. (2549.)
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550 – 2554. กรุงเทพฯ :
ห้างหุ้นส่วนจำกัด วิ. เจ.พริ้นติ้ง.
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2552).
“แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554,” **แผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ**. 2550. <<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>>
มิถุนายน.